

УДК [008+80](3)+821.161.2"19"

АНТИЧНІСТЬ ДАЛЕКА І БЛИЗЬКА

Андрій Цісик

Білоруський державний медичний університет
проспект Дзержинського, 83, Мінськ, 220116, Білорусь
e-mail: andreitsisyk@yandex.ru

Класична філологія є в наш час чи не єдиним провідником понять, образів та фактів античного світу. Тому наблизити до себе та інших духовну культуру цього світу – важливе завдання людей, закоханих у світ античності.

Ключові слова: антична культура, класична філологія, А. Содомора.

Предметом студій класичної філології, як відомо, є духовна культура античності, яка представлена в письмовій словесній творчості. Сучасні ж покоління стрімко віддаляються від світу античної культури, немов галактики після первісного, за теорією астрофізиків, великого вибуху. І подібно до того, як пересічна людина, навіть якщо вона з вищою освітою, мало думає про далекі першооснови свого космічного буття, так же мало вона задумується над першоджерелами своєї освіти, науки й культури, які лежать в настільки далеких від нас світах стародавніх Греції та Риму. Та справа не тільки і не стільки в факторах часу та простору, – найсумніше те, що ми віддаляємося від античності духовно. Індустріалізація, комп'ютеризація та інші прояви технічного розвитку суспільства неухильно ведуть нас до втрати тих великих гуманітарних засад, на яких формувалась наша європейська культура. Додаймо до цього новітні теорії про історичний розвиток людства, в яких немає місця античності, наприклад, "Нова хронологія історії" М. Т. Фоменка, про яку стільки говорять у сучасній Росії і, задумуючись, мусимо визнати, що як для вивчення, так і для вшанування античності тепер наступають нелегкі часи. Що ж можемо ми, класики, протиставити ігноруванню, замовчуванню, профанації, небажанню знати, розуміти, вивчати духовну спадщину античного світу?

Перш за все – це підтримувати гідний рівень класичної філології, яка в наш час є єдиним провідником понять, фактів, ідей та образів античного світу. Попри довголітні традиції та апробації, не все, вочевидь, зроблено для того, щоб сухий академізм, в якійсь мірі властивий нашій науці, заяскравив живими барвами. Перелицьовуючи відомі слова з "Фауста", можна сказати латиною:

Doctrina, mi amice, sicca est,
Aeterne autem viret arbor vitae.

А щоб почувати себе серед віток вічнозеленого дерева життя, філолог-класик має забути про те, що він присвятив себе вивченню нібито мертвих мов, ідей та культур. Як слушно зауважує А. О. Содомора, "до відлуння дослуховуємося пильніше, з більшою насолодою його ловимо, ніж сам звук, бо відлуння, мовби квінтесенцію звуку, сприймаємо вже не тільки слухом, а й душею [1, с. 7]. А словесний спадок античності, який застиг на віки в поєднанні букв – найпотужніший у своєму ніби-то мертвому безголосці (*dum tacent – clamant!*), бо він може те, чого не можна створити іншими образотворчими засобами. І не даремно про слово, зібране в книгах говорять *hic mortui vivunt et muti loquuntur*, бо лише слово здатне подолати

всевладний час, і слово, пробуджуючи в серці те, що з часом не вмирає, єднає далекі і близькі водночас покоління. Як зауважує Сенека в перекладі А. Содомори: “Усе, гарно кимсь мовлене – також моє. Бо воно – приємне, воно й писане для того, щоб його приймали”. Отже, приймають через віки приємне, повчальне, розумне, те, що хвилює серце й душу, а таке не може бути мертвим, бо мертвого наша натура не сприймає. А античне слово пульсує в наших іменах, в поняттях, ідеях та образах, і що може бути сьогодні цікавішим для філолога, себто любителя слова, ніж розкривати перед учнями та колегами світ античних слів та понять? Але дуже важливо, щоб філолог-класик не був людиною байдужою і до свого фаху, і до своїх учнів. Унікальність та важливість спеціальності “класична філологія” потребують людей, закоханих у світ античності, які вміють його приблизити і для себе, і для інших. І одна з таких важливих сфер діяльності філолога-класика поза межами навчальної аудиторії – це перекладацька робота. Нашій спільноті пощастило на цілу когорту талановитих перекладачів – таких як Микола Зеров, Борис Тен, Григорій Кочур, Андрій Содомора та інших, стараннями яких маємо національні переклади більшості поетичних та прозаїчних творів античності. Але, по-перше, не все ще перекладено, а по друге – час висуває нові вимоги до перекладів. Якщо йдеться про поезію, то сьогодні мало відтворити рідною мовою розміром оригіналу його приблизну копію. Сьогодні треба подбати і про збереження на своєму місці цезури, і про належне відтворення античних реалій, і про милозвучне поєднання слів у поетичній стрічці, і про природне, вільне звучання слова в складі вірша, позбавлене штучних наголосів і штучного “проковтування” слів *metri causa* і, що чи не найскладніше – про звучання, про звуковий образ, який створює перекладач, пам’ятаючи, що антична поезія була перш за все поезією звучання, а не читання “про себе”. І якщо всі ці вимоги перекладач старається задовольнити, то навіть тоді, коли читач не володіє правилами античної метрики, він прочитає переклад з задоволенням, а натура поетична обов’язково відчує при цьому ще й естетичну насолоду. Для ілюстрації всього сказаного зіставимо три варіанти перекладу відомої оди Горація “До Арістія Фуска” (I, 22), які зроблені І. Франком, М. Зеровим та А. Содоморою (повний порівняльний аналіз перших двох перекладів дає А. Содомора у “Студіях одного вірша” [4, с. 82-88]. Для більшої наглядності приводимо латинський текст даних віршів, указавши цезуру:

*Integer vitae// scelerisque purus
Non eget Mauris iaculis neque arcu
Nec venenatis gravis sagittis
Fusce, pharetra
Sive per Syrtis inter aestuosas
Sive facturus per inhospitalem
Caucasum vel quae loca fabulosus
Lambit Hydaspes*

Переклад І. Франка:

Хто серцем щирий, чистий від провини,
Не треба тому маврських стріл, ні лука,
Ні сайдака, Арістію, що в ньому
Стріли загруті
Чи йти він хоче по палючих Сиртах,
Чи по Кавказу негостинних дебрях,
Чи по країнах, що Гідасп казочний
Іх обмиває.

Переклад М. Зерова:

Той, чиє життя непорочне й чесне,
 Ні списа злих маврів, ні пружних луків,
 Ні сайдака, повного стріл отруйних
 Не потребує.
 Чи лежатиме його путь в палючих
 Пісках Сиртів, чи в глушині Кавказу,
 Чи по тих місцях, що Гідасп прекрасний
 Зрошує щедро.

Як бачимо, І. Франко повністю відмовляється в трьох перших стрічках від сапфічної строфи, залишаючи від неї тільки четвертий, адонійський вірш. Дивно звучить в ямбічній стрічці і росіянізм казочний з вимушеним наголосом на о – казочний.

У М. Зерова в принципі реконструйована сапфічна строфа, хоча в першому вірші відсутні належні цезури, та й слово “злих” доводиться “проковтувати”.

Але не витримує критики другий вірш. Слово *його* в першій стрічці ритм вірша примушує прочитати з неадекватним наголосом *його*, слово *пісках* – *пісках*, в слові *глушині* доводиться ставити два наголоси і прочитати *глушині*. Подібного роду недоліків позбавлений переклад А. Содомори, в якому, крім того, в кожній стрічці в потрібному місці представлена цезура:

Хто не діє зла // хто з життям у згоді,
 Нащо лук йому, // чи списи маврійські,
 Нащо той сайдак, // що од стріл отруйних,
 Фуску, роздувся?
 Хоч би шлях верстав// крізь пекучі Сирти,
 Хоч би мав зійти// на Кавказ ворожий,
 Хоч би й в ті краї, // де Гідасп казковий
 Хвилею грає.

Але, як нам здається, і цей переклад потребує деякої поправки. Ось у початковому рядку слово “хто” перший раз під наголосом, а другий раз – в ролі енклітики. Читач, не знаючи метричної схеми вірша, скоріше за все прочитає друге *хто* за першим акцентологічним зразком і порушить ритміку вірша. А ще, можливо, сильно гіперболізований образ “сайдак, що од стріл отруйних роздувся”. В оригіналі *pharetra venenatis gravida sagittis* – сайдак, обтяжений затруєними стрілами. Для читача оригіналу слова *pharetra gravida* можуть складати додатковий образ, оскільки *gravida* має ще значення “вагітна”. Але в українському перекладі, де сайдак чоловічного роду, такий образ відпадає. Нам здається, що дві останні стрічки вірша в перекладі могли би звучати так:

Чи сайдак важкий, у якому, Фуску,
 Стріли затруті.

Але це скоріше наше індивідуальне бачення перекладу. А взагалі, в перекладах А. Содомори античні вірші читаються легко при будь-яких метричних схемах. Зрозуміло, що такі переклади не даються відразу, і, як зазначив сам перекладач у книзі своїх роздумів над перекладацькою діяльністю “Студії одного вірша”, протягом десятиліть іноді доводиться два-три рази міняти початкові варіанти перекладу. Слід відмітити, що “Студії одного вірша” – це перша вітчизняна робота, де всебічно розглянуті питання не лише форми та лексики перекладу, а й звучання перекладеного слова, – те, що було одним з найважливіших компонентів античного оригіналу. Відчувається, що книга написана після довголітніх роздумів над практикою (та й теорією) перекладу і такої ж довголітньої перекладацької практики. Ця праця заслуговує на те, щоб стати настільною книгою кожного філолога-класика і,

насамперед, – кожного, хто наважиться приступити до перекладу античних поетів. Вона в значній мірі заповнює лакуну в підготовці спеціалістів-класиків, серед яких завжди може виявитися майбутній перекладач античної поезії.

У передмові до своєї книги А. Содомора пише, що однією з причин, які спонукують його до написання цієї праці – “це дивний брак у рамках класичної університетської освіти курсу поетики, де студент міг би довідатися, що таке поетичне слово для античних – і для нас, де зрозумів би, що не можна судити про Гомера, Горация, Вергілія, інших поетів з того, про що вони пишуть, оминаючи те, як вони про це пишуть” [4, с. 6]. Сьогодні, після прочитання “Студій одного вірша”, можна з упевненістю сказати, що, маючи в свій час цю книгу перед очима, багато хто з тих, що пробували себе в перекладах, змогли б набагато якісніше реалізувати свої перекладцькі інтенції. Тож хай ця книга тепер прислужиться молодшим поколінням перекладачів і допоможе щонайглибше, за словами автора “Студії одного вірша”, проникати в поетичну канву іншомовного слова і, відповідно, шукати щонайтонших відтінків рідного слова, щоб зробити античного поета по-справжньому сучасним і доступним широкому загалу українських читачів.

І, нарешті, ще про один спосіб приблизити далеку античність, – це оригінальні публікації у формі роздумів, спогадів, настроєвих малюнків та есе, з якими виступає в останні роки А. Содомора. В них автор старається показати своє бачення світу через якусь конкретну річ чи життєву ситуацію, що будять в пам’яті автора численні асоціації, в тому числі й античні ремінісценції. Думка автора снується від сучасності до давнини, від античності до сьогодення, вплітаючи в текст античні вірші, афоризми, ситуації та образи. Але при такій високій мірі асоціативності ці твори не елітарні – їх може читати будь-яка людина з гуманітарною і не тільки з гуманітарною освітою, а вже для філолога читання такого роду книги – це справді професійна та естетична насолода. Ось, наприклад, у книжці “Наодинці зі словом” [2], аналізуючи значення слова “усмішка”, автор, визначаючи усмішку як особливий стан душі – світлий, погідний та лагідний, який притаманний далеко не кожній людині, тут же відмічає, що усміхненість була властива античним поетам Горацию та Овідію, у яких гумор – то власне усмішка, а не сміх, творчості цих поетів притаманна постійна усміхненість. Цікаві також спостереження автора над тим, як зв’язані усміхненість і тілесний стан людини. Всякий пересит не сприяє усмішці, а гасить її, бо вона пов’язана більше з душею, це своєрідна іскринка душі. І для ілюстрації цього автор приводить слушну цитату з Горация:

Тіло, від надміру страв обважніле, пригнічує й душу:

Аури небесної світлу частинку вбиває у землю.

Або ось роздуми про палицю в одноіменному нарисі. Тут і міф про Едіпа, і уривок з “Одіссеї”, присвячені старому Лаєртові, батькові Одіссея, ремінісценції з Біблії, європейської історії, філософські роздуми. Перехід до пастушої палиці – і знову постійні вкраплення з Гомера, а вкінці колористичний малюнок зі старим гуцулом та його палицею. І таких маємо 470 сторінок, де слово сучасне, веселе та щемливо-сумне, міське та сільське перемішується зі словом античним та біблейським. Це прекрасна пожива для душі та інтелекту, від якої вони стають вищими та досконалішими.

Чи ось низка спогадів про студентські роки та відомих літераторів і викладачів на фоні постійних роздумів над рідним та античним словом. “Ми всі – під тінню античного слова”, справедливо зауважує автор книги „Sub aliena umbra” – „Під чужою тінню”. І в цьому передсвідчується кожний, хто читає цю оригінальну книгу.

По тематиці та настроєвості до вищезгаданої книги примикає есеїстична монографія А. О. Содомори “Лініями долі” (Л., 2003). Тут теж бачимо розповіді про відомих львівських

філологів, їхні спогади, міркування, які чергуються зі спогадами та міркуваннями самого автора, в тому числі про античних поетів та перекладацькі турботи.

“Сивий вітер” [3] ми то тут, то там все-таки зустрічаємо античні ремінісценції. Ось, наприклад, в новелі “З-за обрію мовчанки” вкотре йдеться про шляхи слова, і знову згадки про Демосфена, мову еллінів, Горація. Або ось один з початкових образків книги – “Сльози речей”, де рефреном звучить Вергіліїв рядок “Sunt lacrimae rerum”.

Підсумовуючи сказане, відмітимо, що приблизити далеку античність до себе та до інших – справа цілком можлива, – тут потрібні тільки певні знання та ентузіазм, якщо йдеться про викладацьку роботу. А особливою подяки класичної філології та всього суспільства заслуговують ті наші земляки, які все своє життя присвятили перекладацькій роботі та пошуку шляхів до глибин та таємниць античного слова, під животною тінню якого ми всі перебуваємо й сьогодні.

1. Содомора А. Жива античність. Львів: Срібне слово, 2003. 2. Содомора А. Наодинці зі словом. Львів: Центр гуманітарних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка, 1999. 3. Содомора А. Сивий вітер. Львів, 2002. 4. Содомора А. Студії одного вірша. Львів: Літопис, Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006.

АНТИЧНОСТЬ ДАЛЕКАЯ И БЛИЗКАЯ

Андрей Цисык

*Белорусский государственный медицинский университет
проспект Дзержинского, 83, Минск, 220116, Беларусь
e-mail: andreitsisyk@yandex.ru*

Классическая филология является в наше время едва ли не единственным проводником понятий, образов и фактов античного мира. Поэтому приблизить к себе и другим духовную культуру этого мира - важное задание людей, влюбленных в мир античности.

Ключевые слова: античная культура, классическая филология, А. Содомора.

ANTIQUITY: DISTANT AND CLOSE

Andriy Tsisyk

*Belarusian State Medical University
83, Dzerzhynskoho Ave., 220116 Minsk, Belarus
e-mail: andreitsisyk@yandex.ru*

Today the classical philology is almost the sole conductor of the ideas, images and facts of the ancient world. Therefore to bring the culture of that world closer to us is an important task for those who love antiquity.

Key words: ancient culture, classical philology, Andriy Sodomora.

Стаття надійшла до редколегії
28.04.2010 р.

Статтю прийнято до друку
12.09.2010 р.